GLOBAL JOURNAL OF CROSS-DISCIPLINARY INNOVATIONS
Multidisciplinary peer-reviewed scholarly journal
GJCDI
Vol. 1 | Issue 3
Year: 2026

Iste’mol jamg‘arish va investitsiya funksiyalarining nazariy asoslari

Haqberdiyeva Madina
Samarqand iqtisodiyot va servis institute

Annotatsiya. Maqolada iste’mol, jamg‘arish va investitsiya funksiyalarining makroiqtisodiy mazmuni hamda o‘zaro bog‘liqligi nazariy-tahliliy yondashuvda yoritiladi. Keynescha iste’mol funksiyasi, jamg‘arish tenglamasi, doimiy daromad va hayot sikli gipotezalari, shuningdek investitsiyani kutilayotgan talab, kapital qiymati va moliyalashtirish sharoitlari orqali izohlovchi yondashuvlar taqqoslanadi. O‘zbekiston bo‘yicha Jahon bankining 2025-yil natijalariga doir yangilangan iqtisodiy ma’lumotlari kontekst sifatida ishlatiladi. Keltirilgan agregat ko‘rsatkichlar iste’mol yoki investitsiya funksiyalarining parametrlarini bevosita o‘lchamaydi; shu sababli ular sababiy xulosa uchun asos qilinmaydi. Maqola funksiyalarni milliy hisoblar tushunchalaridan farqlash, moliyaviy vositachilik rolini hisobga olish va siyosiy qarorlarni ishonchli ma’lumotlar bilan bog‘lash zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: iste’mol funksiyasi; jamg‘arish; investitsiya; iste’molga moyillik; kapital qiymati; makroiqtisodiy muvozanat; O‘zbekiston

Kirish

Iste’mol, jamg‘arish va investitsiya makroiqtisodiy tahlilning o‘zaro uzviy uch yo‘nalishidir. Uy xo‘jaliklari daromadining iste’mol qilinmagan qismi jamg‘arishga yo‘naltiriladi; firmalar esa joriy va kutilayotgan talabni qondirish uchun kapitalga mablag‘ sarflaydi. Shu qarorlar yalpi talab, ishlab chiqarish, bandlik va iqtisodiyotning kelajakdagi ishlab chiqarish quvvatiga ta’sir ko‘rsatadi. Keynes iste’molga moyillik va investitsiya o‘zgarishlarini bandlik hamda daromad tebranishlarini tushuntirishda muhim deb hisoblagan [1]. Zamonaviy tahlilda esa bu qarorlar vaqt bo‘yicha resurs taqsimoti, noaniqlik, kredit imkoniyati va aktivlar qiymati bilan ham izohlanadi.

Iste’mol funksiyasi daromad va boshqa iqtisodiy omillar o‘zgarganda uy xo‘jaliklari qancha xarajat qilishini ifodalaydi. Eng sodda Keynescha modelda iste’mol ixtiyordagi daromadning chiziqli funksiyasi sifatida yoziladi: $C = C_0 + cY^d$. Bu yerda C_0 avtonom iste’mol, Y^d ixtiyordagi daromad, c esa iste’molga chegaraviy moyillikdir. Jamg‘arish daromadning iste’moldan ortgan qismi bo‘lib, soddalashtirilgan modelda $S = Y^d - C$ shaklida ifodalanadi. Ushbu tenglamalar tushunarli boshlang‘ich nuqta beradi, biroq uy xo‘jaliklarining barcha qarorlarini faqat joriy daromad bilan izohlamaydi.

Jamg‘arish va investitsiya tushunchalarini bir-biriga tenglashtirib yubormaslik muhim. Jamg‘arish — ma’lum davr ichida daromadning iste’mol qilinmagan qismi, investitsiya esa ishlab chiqarish quvvatini yaratish yoki kengaytirish uchun qilingan real kapital sarfidir. Bank omonati yoki qimmatli qog‘oz xaridi moliyaviy aktivni o‘zgartiradi; milliy hisoblarda bu harakatlarning o‘zi doimo yangi kapital investitsiyasi hisoblanmaydi. Moliyaviy tizim jamg‘aruvchilarning mablag‘larini qarz oluvchi firmalar

bilan bog‘lashi mumkin, biroq kreditning mavjudligi loyiha daromadli ekanini anglatmaydi. Kapital qo‘yilmasi kutilayotgan daromad va xarajatlar taqqoslangandan keyingina amalga oshiriladi [7, 8].

Bu mavzuning dolzarbligi makroiqtisodiy siyosatda ham namoyon bo‘ladi. Iste’molning qisqa muddatda daromadga kuchli javob berishi fiskal transfer yoki ish haqi o‘zgarishining yalpi talabga ta’sirini belgilaydi. Jamg‘arish kutilmagan xarajatlar va daromad uzilishlariga qarshi bufer yaratadi, ammo jamg‘arilgan mablag‘ iqtisodiyotda samarali loyihalarga yetib bormasa, ishlab chiqarish quvvatiga ta’siri cheklangan bo‘lishi mumkin. Investitsiya esa bugungi talabdan tashqari uzoq muddatli unumdorlikka, texnologik yangilanishga va kelajakdagi bandlikka ham ta’sir qiladi. Shuning uchun uch funksiyani alohida hamda yagona makroiqtisodiy tizim ichida tahlil qilish zarur.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot nazariy-tahliliy sharh va tushunchalarni qiyosiy tahlil qilish usullariga asoslandi. Keynescha iste’mol funksiyasi [1], doimiy daromad gipotezasi [2], hayot sikli yondashuvi [3], ratsional kutilmalar va iste’molning dinamikasi [4–6], neoklassik investitsiya nazariyasi [7], Tobinning q nazariyasi [8] hamda kredit cheklovlari va korxona investitsiyasi haqidagi ishlar [9, 10] ko‘rib chiqildi. Maqsad maktablarni bitta universal tenglamaga birlashtirish emas, balki ularning asosiy farazlari va qo‘llanish chegaralarini taqqoslashdir.

Milliy iqtisodiy kontekst uchun Jahon bankining O‘zbekiston bo‘yicha eng so‘nggi mamlakat sahifasidagi 2025-yil ma’lumotlari va 2025-yilgi Xalqaro valyuta jamg‘armasi maslahat hisoboti ko‘rib chiqildi [11, 12]. Statistika agentligining SIAT portalidagi uy xo‘jaliklari yakuniy iste’mol xarajatlari qatori hamda BMTning 2008-yilgi Milliy hisoblar tizimi iste’mol, kapital shakllanishi va YaIM tarkibidagi tushunchalarni farqlash uchun ishlatildi [13, 14]. Jahon banki ma’lumotlari joriy makroiqtisodiy holat uchun, SIAT va SNA esa statistik ta’riflar uchun xizmat qiladi.

Natijalar

Oddiy daromad modelida iste’mol va jamg‘arish bir-birini to‘ldiradi. Uy xo‘jaligi ixtiyordagi daromadining bir qismini joriy ehtiyojlarga sarflaydi, qolganini jamg‘aradi yoki qarzini kamaytiradi. Agar soliqlar, transfertlar va aktivlardan olinadigan daromadlar alohida modellashtirilmasa, $C + S = Y^d$ tengligi saqlanadi. Chegaraviy iste’molga moyillik $MPC = \Delta C/\Delta Y^d$, chegaraviy jamg‘arishga moyillik esa $MPS = \Delta S/\Delta Y^d$ tarzida aniqlanadi. Soddalashtirilgan ikki yo‘nalishli modelda $MPC + MPS = 1$. Bu identiklik model farazlariga bog‘liq bo‘lib, uni barcha milliy hisoblar toifalariga o‘zgartirmasdan qo‘llash mumkin emas [1, 14].

Daromad oshganda iste’mol ham oshishi, lekin iste’molga sarflanmagan ulush jamg‘arishga o‘tishi mumkin. $APC = C/Y^d$ o‘rtacha iste’molga moyillikni, $APS = S/Y^d$ esa o‘rtacha jamg‘arishga moyillikni bildiradi. Iste’mol funksiyasidagi avtonom qism nolga teng bo‘lmasa, past daromad darajalarida APC yuqoriroq bo‘lishi mumkin. Uy xo‘jaligi daromadi zaruriy xarajatlarni qoplashga yetmaganda jamg‘armasini ishlatishi yoki qarz olishi mumkin; bunday holatda S manfiy bo‘ladi. Demak, har bir davrda jamg‘arish ijobiy bo‘lishi shart emas.

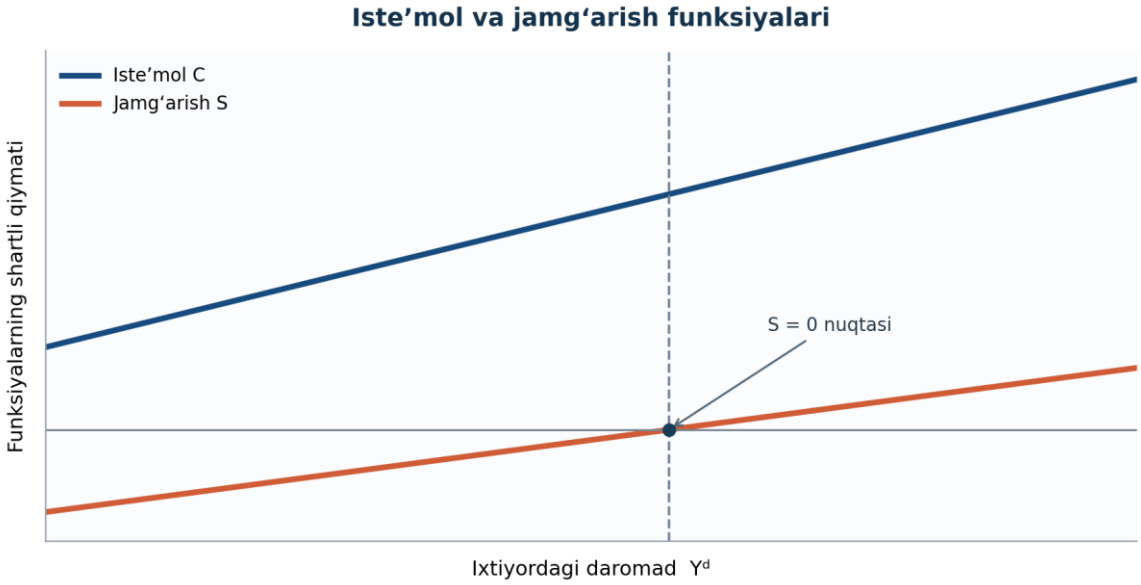
1-jadval asosiy funksiyalarni sodda tenglamalar va ularning mazmuni bilan birga ko‘rsatadi. Iste’mol va jamg‘arish tenglamalari daromadning taqsimlanishini tasvirlasa, investitsiya tenglamasi kutilayotgan sotuv va kapitaldan olinadigan foydani sarf-xarajatlar bilan taqqoslashga qaratiladi. Yalpi talab tenglamasi esa xususiy qarorlarni davlat xarajatlari va tashqi savdo bilan birlashtiradi. Har bir yozuv tahlilning maqsadiga qarab kengaytirilishi mumkin.

Jadval 1. Iste’mol jamg‘arish va investitsiya funksiyalarining soddalashtirilgan ko‘rinishi

Funksiya	Soddalashtirilgan tenglama	Iqtisodiy mazmuni
Iste’mol	$C = C_0 + cY^d$	Avtonom iste’mol va daromadga chegaraviy moyillik orqali uy xo‘jaligi xarajatlarini ifodalaydi.
Jamg‘arish	$S = Y^d - C = -C_0 + (1-c)Y^d$	Ixtiyordagi daromadning iste’moldan ortgan qismi; sodda modelda MPS = 1−MPC.
Investitsiya	$I = I_0 + \alpha E(\Delta Y) - \beta r$	Kutilayotgan talab oshishi investitsiyani rag‘batlantiradi; real kapital qiymati oshishi uni cheklashi mumkin.
Yalpi talab muvozanati	$Y = C + I + G + NX$	Xususiy qarorlarni davlat xarajatlari va tashqi savdo bilan milliy hisoblar doirasida birlashtiradi.

Jamg‘arish funksiyasida daromad oshishi zaxira yaratish yoki qarzni kamaytirish imkonini oshiradi. Biroq foiz stavkasining jamg‘arishga sof ta’siri nazariy jihatdan bir yo‘nalishli emas: yuqoriroq real daromad kelajak uchun ko‘proq jamg‘arishga undashi mumkin, lekin ayni kelajakdagi maqsadga kamroq jamg‘arma bilan erishish imkonini berishi ham mumkin. Jamg‘arish qaroriga daromad xatari, uy xo‘jaligi qarzi, omonat xizmatlaridan foydalanish imkoniyati, kelajakdagi pensiya va sog‘liq xarajatlari haqidagi kutilmalar ta’sir qiladi. Bu oddiy $S = f(Y^d)$ tasvirini real sharoitda kengaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Rasm 1 da iste’mol va jamg‘arish funksiyalari shartli shaklda ko‘rsatilgan. Iste’mol chizig‘i ixtiyordagi daromad bilan ko‘tariladi; jamg‘arish chizig‘i esa past daromad zonasida manfiy bo‘lib, daromad iste’mol xarajatlarini qoplaydigan nuqtada nolni kesadi. Chiziqlarning qiyaligi faqat sodda nazariy modelni ko‘rsatadi; u O‘zbekiston uchun hisoblangan MPC yoki MPS qiymati emas. Grafikdagi nol jamg‘arish nuqtasidan yuqorida daromadning bir qismi jamg‘arishga o‘tadi.



Rasm 1. Iste'mol va jamg'arish funksiyalarining shartli grafigi. Grafik empirik kuzatuvlarni emas, Keynescha tenglamalarning nazariy shaklini ko'rsatadi.

O'zbekiston kontekstida Jahon bankining yangilangan mamlakat sahifasi 2025-yilda real YaIM 7,7 foiz, xususiy iste'mol 9,5 foiz va investitsiya 10,5 foiz o'sganini qayd etadi [11]. Bu bir yilda iste'mol va investitsiyaning ikkalasi ham iqtisodiy faollik bilan birga kengayishi mumkinligini ko'rsatadi. Biroq bu o'sish sur'atlari iste'molga chegaraviy moyillik yoki foiz stavkasiga investitsiya elastikligi emas. Ular agregat hajmlarning o'zgarishini bildiradi va sabablarni ajratish uchun qo'shimcha mikro ma'lumot, narx deflyatori hamda izchil vaqt qatori zarur.

Muhokama

Natijalar sodda Keynescha modelning pedagogik ahamiyatini ko'rsatadi: u daromad iste'mol va jamg'arish o'rtasida qanday taqsimlanishini, investitsiya o'zgarishi esa umumiy talabga qanday o'tishini ixcham ifodalaydi. Biroq chiziqli $C = C_0 + cY^d$ munosabatni barcha davr va guruhlarga bir xil tatbiq etish mumkin emas. Kutilayotgan doimiy daromad, boylik, yosh, uy-joy qiymati va qarzga kirish imkoniyati o'zgarsa, bir xil joriy daromadga ega ikki uy xo'jaligi turlicha iste'mol va jamg'arish qarorini qabul qilishi mumkin [2–6].

Jamg'arishga doir muhim muhokamalardan biri tejamkorlik paradoksidir. Agar iqtisodiyotda bo'sh quvvat va talab yetishmovchiligi bo'lsa, barcha uy xo'jaliklarining bir vaqtda iste'molni qisqartirib jamg'arishni oshirishga intilishi firmalar savdosini kamaytirishi mumkin. Daromad pasaysa, rejalashtirilgan jamg'arma bilan amalda to'plangan jamg'arma farq qilishi ehtimol. Ammo bu natija iqtisodiyotning har qanday holatida yuz beradi, deb bo'lmaydi: foiz stavkasi, investitsiya talabi, eksport, fiskal siyosat va narxlar moslashuvi yakuniy natijani o'zgartiradi [1]. Shu bois individual darajadagi ehtiyotkorlikni jamiyat miqyosidagi jamg'arish natijasi bilan aynan tenglashtirmaslik kerak.

Investitsiya siyosati korxonalarning kutilayotgan daromadini oshiradigan va kapitaldan foydalanishdagi to'siqlarni kamaytiradigan muhit yaratishi kerak. Bunga

barqaror qoidalar, ishonchli infratuzilma, texnik malaka, samarali raqobat, moliyalashtirishga kirish va talab haqidagi axborot kiradi. Davlat qo‘llovi loyihaning iqtisodiy samaradorligini almashtirmasligi, tavakkal va fiskal xarajatlar ochiq baholanishi lozim. Investitsiya hajmi bilan birga uning tarkibi, mahsuldorligi va ishlab chiqarish quvvatidan foydalanish darajasini kuzatish iqtisodiy natijani to‘g‘ri baholashga yordam beradi [7, 9, 10].

Empirik izlanishlarda iste’mol va jamg‘arish funksiyalarini baholash uchun uy xo‘jaliklari daromadi va xarajatlari so‘rovnomalari, aktivlar va qarzlar ma’lumoti, demografik ko‘rsatkichlar hamda narx indekslari birlashtirilishi mumkin. Investitsiya funksiyasi uchun esa firma darajasidagi kapital xarajatlari, pul oqimi, kredit shartlari, quvvatlardan foydalanish va kelajakdagi sotuv kutilmalari zarur. Bunday ma’lumotlar mavjud bo‘lsa, guruhlararo farq, vaqt kechikishi va kutilmagan shoklarga javobni alohida tahlil qilish mumkin. SIATdagi milliy hisoblar qatori umumiy dinamika uchun muhim bo‘lsa-da, mikroiqtisodiy xulqni o‘lchashda uning o‘zi yetarli emas [13, 14].

Xulosa

Iste’mol, jamg‘arish va investitsiya funksiyalari daromad hamda resurslarning bugungi va kelajakdagi ishlatilishini tushuntiradi. Keynescha iste’mol tenglamasi daromad o‘zgarishining joriy xarajatlarga o‘tishini ko‘rsatadi; jamg‘arish shu daromaddan iste’mol qilinmagan qismni ifodalaydi. Doimiy daromad va hayot sikli yondashuvlari esa iste’mol qaroriga joriy daromaddan tashqari kelajakdagi daromad, boylik, yosh va noaniqlik ham ta’sir qilishini ko‘rsatadi.

Investitsiya funksiyasi kutilayotgan talab, kapitaldan olinadigan daromad, foiz stavkasi, aktiv bahosi va moliyalashtirish cheklovlarini qamrab oladi. Jamg‘arma investitsiya uchun resurs yaratishi mumkin, lekin ularning o‘rtasida moliyaviy vositachilik va daromadli loyiha tanlash jarayoni mavjud. Shu sababli milliy hisobdagi jamg‘arma yoki investitsiya hajmini xulqiy funksiya parametri bilan tenglashtirish mumkin emas.

O‘zbekiston bo‘yicha Jahon banki qayd etgan 2025-yilgi iste’mol va investitsiya o‘sishi ichki talabning ahamiyatini ko‘rsatadi, biroq MPC, MPS yoki investitsiya elastikligini bermaydi. Kelgusi tahlillar milliy hisoblar bilan uy xo‘jaliklari va firmalar ma’lumotlarini birlashtirib, daromad guruhlari, yosh, kredit cheklovlari va sektorlar bo‘yicha farqlarni baholashi lozim. Iqtisodiy siyosat esa iste’molni qisqa muddat qo‘llab-quvvatlash, jamg‘armalarni xavfsiz moliyaviy vositalarga jalb qilish va samarali real investitsiyalar uchun sharoit yaratishni bir-biriga muvofiqlashtirishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan, 1936. https://www.google.com/books?id=v4S7AAAAIAAJ

[2] Friedman M. A Theory of the Consumption Function. Princeton University Press for the National Bureau of Economic Research, 1957. https://www.nber.org/books-and-chapters/theory-consumption-function

[3] Ando A., Modigliani F. The Life Cycle Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests. American Economic Review. 1963;53(1):55–84. https://www.jstor.org/stable/i331513

[4] Hall R. E. Stochastic Implications of the Life Cycle-Permanent Income Hypothesis: Theory and Evidence. Journal of Political Economy. 1978;86(6):971–987. https://doi.org/10.1086/260724

[5] Campbell J. Y., Mankiw N. G. Consumption, Income, and Interest Rates: Reinterpreting the Time Series Evidence. NBER Macroeconomics Annual. 1989;4:185–246. https://doi.org/10.1086/654107

[6] Attanasio O. P., Weber G. Consumption and Saving: Models of Intertemporal Allocation and Their Implications for Public Policy. Journal of Economic Literature. 2010;48(3):693–751. https://doi.org/10.1257/jel.48.3.693

[7] Jorgenson D. W. Capital Theory and Investment Behavior. American Economic Review. 1963;53(2):247–259. https://www.aeaweb.org/aer/top20/53.2.247-259.pdf

[8] Tobin J. A General Equilibrium Approach to Monetary Theory. Journal of Money, Credit and Banking. 1969;1(1):15–29. https://doi.org/10.2307/1991374

[9] Bernanke B., Gertler M. Agency Costs, Net Worth, and Business Fluctuations. American Economic Review. 1989;79(1):14–31. https://www.jstor.org/stable/1804770

[10] Fazzari S. M., Hubbard R. G., Petersen B. C. Financing Constraints and Corporate Investment. Brookings Papers on Economic Activity. 1988;1:141–206. https://www.brookings.edu/articles/financing-constraints-and-corporate-investment/

[11] World Bank Group. Uzbekistan Country Overview, Economy section: 2025 growth, private consumption, and investment indicators. Accessed 1 November 2026. https://www.worldbank.org/ext/en/country/uzbekistan

[12] International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: 2025 Article IV Consultation—Press Release and Staff Report. IMF Country Report No. 2025/143. https://www.imf.org/en/publications/cr/issues/2025/06/23/republic-of-uzbekistan-2025-article-iv-consultation-press-release-and-staff-report-567977

[13] Statistics Agency of the Republic of Uzbekistan. Final consumption expenditure of households at constant prices, annual series, SIAT. https://siat.stat.uz/data/629/?lang=en

[14] United Nations, European Commission, IMF, OECD, and World Bank. System of National Accounts 2008. New York, 2009. https://unstats.un.org/unsd/econstats/national-accounts/sna2008